

УДК 159.923.2

О.В. Матласевич

ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ПІДХОДУ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ К.САКОВИЧА)

У статті представлено результати проведеного змістового та контент-аналізу філософських творів Касіяна Саковича, на основі яких авторка виділяє домінуючі когнітивні орієнтації мислителя. Подібні історико-психологічні дослідження дадуть можливість більш повно розкрити природу когнітивних процесів як продукту культурно-історичного розвитку.

Ключові слова: когнітивні процеси, мислення, культурно-історичний підхід, холистичність, логічність.

В статье представлены результаты проведенного содержательного и контент-анализа философских произведений Касияна Саковича, на основе которых автор выделяет доминирующие когнитивные ориентации мыслителя. Подобные историко-психологические исследования позволят более полно раскрыть природу когнитивных процессов как продукта культурно-исторического развития.

Ключевые слова: когнитивные процессы, мышление, культурно-исторический подход, холистичность, логичность.

The paper presents the results of the contextual and content analysis of philosophical works of Kasiyan Sakovych. In them the author identifies the dominant cognitive orientation thinker. Such historical and psychological research will enable more fully disclose the nature of cognitive processes as a product of cultural and historical development.

Keywords: cognitive processes, thinking, cultural-historical approach, holistic, logic.

Традиційно довгий час вважалося, що когнітивні процеси абсолютно однаково протікають у всіх здорових людей. Припущення про універсальність когнітивних процесів домінувало, починаючи з трактування когнітивної психології Ж. Піаже аж до сучасної теорії когнітивної науки, зокрема теорії комп'ютерної метафори. Однак Р. Нисбетт, К. Пенг, І. Чой та А. Норензаян (2001 р.) обґрунтували, що соціальні і когнітивні відмінності тісно пов'язані між собою, в результаті чого на базі різних культурних практик виникають різні системи мислення. Зокрема, представники Східної Азії володіють мисленням холистичного характеру, вони беруть до уваги цілісне поле і приписують саме йому причини подій, порівняно мало використовують категорії і формальну логіку, більше покладаються на «діалектичне» мислення. Західні люди більш аналітичні, зосереджені переважно на конкретному об'єкті і на категоріях, до яких його можна віднести. Щоб зрозуміти поведінку об'єкта, вони опираються на правила, включаючи правила формальної логіки. Описані типи когнітивних процесів є частиною більш широкого знання, характерного для представників зазначених культур [4].

Співзвучними до такої позиції є психологічні ідеї, розроблені в руслі культурно-історичної теорії Л.С. Виготського. Він стверджував, що думка завжди здійснюється при наявності практичної задачі і містить культурні припущення, які неявно включаються у формулювання задачі. Ця точка зору, недавно позначена як «ситуативно-когнітивна», є, за Л. Резником, припущенням про те, що «інструменти думки... утворюють інтелектуальну історію культури... Інструменти включають в себе теорії, вбудовані в них, і ті, хто використовує ці інструменти, приймають ці теорії – швидше за все, несвідомо» [8].

Сьогодні до культурно-історичного підходу (парадигми) психологи звертаються все частіше. Мабуть, це не випадково. О.М. Леонт'єв у свій час висунув кілька тез про майбутнє психології як науки. Перша теза полягає в тому, що психологія тільки тоді стане провідною наукою про людину, коли вона проникне у світ і почне розуміти, що відбувається в цьому світі. Друга теза полягає в тому, що розвиток психології, народження нової системи психологічних знань піде в перспективі не по окремих галузях, а з проблем. Третя теза стверджує, що психології особистості слід повінчатися з етикою і історичною психологією. Четверта теза коротко розкриває властиве діяльнісному підходу розуміння психології особистості як системної і аксіологічної психології. П'ята теза Леонт'євського «заповіту» пов'язана зі шкільним життям, його організацією: створити школу, де виховують особистість, а не школу як «фабрику з вичинки голів».

Ці п'ять тез О.М. Леонт'єва сприйняті зараз як програма створення психології XXI століття. Вони привели А.Г. Асмолова до розробки неklasичної психології, «що ґрунтується на історико-еволюційному підході, любові до психоісторії і спробі змінити, звернувшись до організації шкільного життя, психосоціальні сценарії розвитку суспільства в епоху життєвої дії» [1, с. 6]. Саме історико-еволюційний підхід дозволяє прогнозувати і структурувати поле проблем і напрямів, з якими пов'язаний майбутній розвиток неklasичної релятивістської психології: зростання міждисциплінарних досліджень, що спира-

ються на універсальні закономірності розвитку систем; перехід при постановці проблем аналізу розвитку особистості від антропоцентричної феноменологічної орієнтації до історико-еволюційної [1, с. 12].

Люди упродовж життя засвоюють логічні, ціннісні та інші доволі абстрактні правила, які впливають не тільки на поведінку, а й на їх повсякденні роздуми, тобто саму природу когнітивних процесів (способи, за допомогою яких вони пізнають світ). У цьому контексті важливо окреслити основні положення згадуваної теорії Р. Нисбетта:

- суспільство спрямовує увагу людей на одні аспекти навколишнього середовища, інші ж залишаються поза увагою;
- під цим впливом формуються певні переконання людей стосовно влаштування світу та причинності;
- ці переконання, своєю чергою, впливають на імпліцитну епістемологію, тобто на уявлення про те, що необхідно знати і як це знання можна отримати;
- епістемологія визначає розвиток і використання одних когнітивних процесів за рахунок інших;
- суспільство і соціальні практики (освіта, зокрема) можуть прямо впливати на домінування тих або інших припущень. Наприклад, причина знаходиться в навколишньому середовищі чи в об'єкті;
- суспільство і соціальні практики (освіта) можуть безпосередньо впливати на розвиток і використання людиною когнітивних процесів. Наприклад, вибір між логікою та діалектикою [4, с. 56].

На думку Р. Нисбетта та його колег, ці системи мислення (когнітивні орієнтації) формуються тривалий час і так само довго залишаються стійкими.

На основі концептуальних положень, запропонованих вище зазначеними вченими, ми припустили, що система мислення нашого народу може мати свої унікальні особливості, оскільки Україна довгий час, та і тепер, знаходиться на межі (під впливом) двох культур: західної та східної.

Тому, враховуючи все вище сказане, для більш повного розкриття природи когнітивних процесів, а також оптимізації процесу навчання і виховання, кращого розуміння решти важливих соціальних процесів (процес прийняття рішення тощо) вважаємо за потрібне звернутися до історичного минулого нашого народу, що ми не раз уже обґрунтовували у своїх попередніх працях.

Метою цієї статті є: на основі аналізу творчої спадщини та біографічних даних Касіяна Саковича дослідити вплив соціокультурної ситуації на формування когнітивних орієнтацій.

Відомо, що процес українського націотворення розпочався у XVI – XVII ст. (цю думку поділяють більшість істориків). На цей період припадає формування української літературної мови, спостерігається підвищений інтерес до національного коріння, етнічної історії, що є свідченням формування у людей національної самосвідомості. Протягом XVI – XVII ст. тривав процес акумуляції у свідомості (в культурі) «українських» еліт тих елементів, які дозволяли значній частині населення етнічних українських земель психологічно відмежуватися від ширшого культурно-політичного і релігійного довкілля, де панувала культура, від якої треба було «відокремитися», або ж якій треба було протистояти [2]. Тому дослідження когнітивних процесів під впливом соціально-культурної організації життя, на нашу думку, доцільно починати саме із цього періоду.

Для дослідження когнітивних процесів у культурно-історичному підході у цій статті ми обрали твори (адже будь-який текст є продуктом мисленневих процесів його авторів) Касіяна Саковича (1578 – 1647) – українського православного культурного діяча, ректора Київської братської школи, який, на думку П. Кралюка, чи не найбільше піддався західним, зокрема, ренесансним впливам [3].

К. Сакович народився у сім'ї православного священика у Потеличі на Галичині. У той час це був значний ремісничий центр, пов'язаний торгівлею з містами Центральної Європи. Тому з деякими елементами західної культури К. Сакович міг познайомитися у своєму місті. Вчився у Краківському університеті та Замойській академії. Володів українською, старослов'янською, польською, старогрецькою, латинською мовами [7, с. 354], що ще раз свідчить про його зв'язок із західною культурою.

К. Сакович є автором філософських трактатів «Аристотелеві проблеми» (Краків, 1625), «Трактат про душу» (1625), поетичного твору «Вірші на жалісний погреб Петра Конашевича-Сагайдачного» (1622), який вважається одним із найкращих зразків української поезії того часу, а також циклу публіцистичних, полемічних творів проти православної конфесії – «Старий календар...» (Вільно, 1640), «Схизматицький київський собор, зібраний отцем Петром Могилою... 1640 р.» (Варшава, 1641; Краків, 1642), «Діалог або розмова Мацька з Діонізієм схизматицьким попом» (Краків, 1642), «Спанортозіс, або Перспектива і пояснення помилок, еретицтва і забобонів у греко-руській церкві» (Краків, 1642), «Окуляри старому календарю» (Краків, 1642) тощо [3].

З метою виділення базових когнітивних процесів, які найчастіше використовує мислитель, ми провели змістовий та контент-аналіз двох філософських творів К. Саковича: «Аристотелівські проблеми» та «Трактат про душу».

Твір «Аристотелівські проблеми» П. Кралюк називає першим підручником з філософії, створеним українцем в Україні. У книзі є традиційні присвята й передмова, також додані зразки риторичної прози – промови на весіллі та похоронах, які були оригінальними творами автора.

Прагнення до знань узагалі, до знань про людину, її душу зокрема К. Сакович вважав одним із визначальних. Так, у передмові читаємо: «В природі людини, як стверджує князь філософів Аристотель, закладено прагнення до знання. Знання ж набуває досконалості, коли речі пізнаються своїми причинами» [5, с.338]. На думку К.Саковича, «найбільша мудрість, найвища філософія і найпотрібніша теологія є пізнання себе» [5, с. 338].

«І коли цей цар (*Александр Македонський*) робив для пізнання зовнішньої природи, то наскільки більше належить людині працювати для пізнання самої себе, для того, щоб вивчивши законні властивості своєї природи, жити на світі згідно з ними і ретельно уникати того, що порушує її природу і шкодить їй» [5, с.338]. Цими словами К. Сакович підкреслює більше значення внутрішнього пізнання, ніж зовнішнього.

Пізнати себе – означає пізнати минуле, сучасне і майбутнє. «Роздумуючи над цією сентенцією, людина пізнає, чим вона була до того, як народилась, чим є, живучи на цьому світі, чим буде потім» [5, с. 339]. У такому розумінні самопізнання криється глибока ідея неперервності самої людини.

Зустрічаємо у творі також і ідею цілісності природи людини: «... не пристойніше людині не знати законів своєї природи, не знати властивостей і обов'язків членів, з яких складається її тіло, не відати того, що зберігає її природу в цілості і що веде до її руйнування» [5, с. 339]. Думка про те, що кожен член тіла має свої обов'язки, наближає Саковича до теорії Г. Спенсера, відповідно до якої суспільство функціонує як організм. Сакович зазначає, що важливо зберігати цілісність організму, оскільки члени тіла тісно пов'язані між собою і взаємодіють, відповідно порушення в роботі якогось одного члена (органу) викликати порушення і всього організму. Така аналогія членів тіла із членами суспільства дозволяє нам припустити, що в концепції мислителя люди в суспільстві теж тісно взаємопов'язані і для збереження його цілісності повинні взаємодіяти між собою. Далі Сакович з'ясує і причини руйнування цілісності: «Члени в тілі пошкоджуються і гинуть у два способи: через надмірність і через недостатність» [5, с. 340], оскільки все в організмі повинно бути гармонійно поєднано і збалансовано. Відповідно, цю ж закономірність можемо перенести і на процеси у суспільстві.

Сакович підкреслює значення добродійної діяльності, справ на благо суспільства, зокрема забезпечення доброго виховання потомству (через відкриття шкіл), «яке як тут, так і в чужих землях». В «Аристотелівських проблемах» звучить думка про те, що більше треба дбати про школи, ніж про церкви: «... в наш час у деяких місцях більш потрібні школи, ніж численні церкви без жодної школи. Адже буває, що в одному місці є десять чи п'ятнадцять церков, а школи немає жодної. Звідки ж будуть виходити добрі читачі, письменники, співаки, а потім і пресвітери, якщо не буде шкіл?» [5].

Оскільки у контексті цього дослідження нас цікавлять передусім системи мислення, то слід зазначити, що подібні способи міркування Касіяна Саковича наближають його до холистичного характеру мислення, який більше властивий культурі Сходу. Зокрема, відомо, що особливою цінністю східного світогляду є ідея гармонії, взаємних соціальних обов'язків (так звана колективна суб'єктність), відповідно і суспільне благо.

Ще однією характеристикою холистичного мислення є його асоціативність, тобто здатність знаходити зв'язки між предметами та явищами, пояснювати їхню сутність через схожість чи відмінність між ними. Аналітичне ж мислення (яке, на думку Р. Нисбетта, більше властиве західному суспільству), застосовує символічні системи репрезентації і його операції відображають структуру правил [4, с. 59]. У цьому контексті цікаво проаналізувати міркування К. Саковича. Так, відповідаючи на конкретні запитання, К. Сакович наводить цікаві аналогії. Наприклад: «Люди лисіють з тієї причини, по якій листя опадає з дерев. Вологість є причиною обох» [5, с.342]. До того ж, тут знову цікаво підкреслити ідею зв'язку соціального із тілесним: «Люди, що надмірно заживають певних благ, швидко лисіють... Надмір подібних справ призводить до втрати природного тепла і вологи, за якою йде облісіння» [5, с. 342].

Інший приклад: «Чому голова болить? Тому що вона підноситься прямо над шлунком, як комин у будинку. Від шлунку надходять різні гази, які, спрямовуючись до голови, і викликають головний біль» [5, с.343]. Або: «Питання: Чому діти народжуються іноді схожими на батьків, а іноді на когось іншого? Відповідь: ... Через сильне залюбування жінки чоловіком під час поєднання з ним або ж внаслідок пригадування якоїсь іншої особи» [5, с. 406]. К. Сакович для підсилення своїх пояснень наводить приклад, коли одна королева дуже сильно здивилася на зображення негра, намальованого на картині, що висіла неподалік від ложа, і внаслідок народила чорного сина. А інша чорна королева здивилася на білого чоловіка і народила білого сина.

К. Сакович у «Проблемах...» мислить не просто як природодослідник, який вивчає фізіологію людини. У постановці запитань та обґрунтуванні відповідей на них мислитель виходить не стільки з теоретичних міркувань, скільки опирається на свій досвід, тонкі спостереження за функціонуванням людського організму та життєві потреби людини. Так, він пояснює, хоч і примітивно, для чого природа дала вуха? Для чого перед ротом ми маємо губи? Чому людина позіхає? Чому людина чхає, коли дивиться на сонце? Чому передні зуби з'являються раніше, ніж задні? Чому птахи не мають зубів? Звідки виходить гуркіт? Чому кисле пробуджує апетит? Чому ми прикладаємо до грудей речі, які любимо? тощо.

Обґрунтовуючи свої відповіді, К. Сакович звертається до аргументів Платона та Аристотеля і робить висновок, що «хоча й Платонові аргументи здаються сильними, однак аристотелівські – істиннішими» [6, с.351]. У цих словах теж простежується присутність холистичного типу мислення, яке допускає, що в іншій, протилежній точці зору (у цьому випадку у Платона) теж наявний відсоток істини.

Твір К. Саковича рясніє іменами античних філософів, письменників, учених. Тут ми знаходимо посилення не лише на твори Аристотеля та Платона, а й Светонія, Вергілія, Плутарха, Діогена Лаерція, Тита Лівія, Гіппократа, Галена. Автор посилається як на твори античних авторитетів, так і християнських письменників, звертається як до середньовічних авторів (наприклад, Авіцени), так і до сучасних для нього (Джіроламо Кардано, Джуліо Скалігеро), що демонструє синтез культурно-філософських надбань як Західної, так і Східної Європи.

І хоч Саковича і приваблює логічне, натурфілософське мислення, все ж, за загальними характеристиками, в ньому присутньо багато того, що властиво східному, холистичному типові мислення.

Інший твір К. Саковича – «Трактат про душу» – розглядають як продовження «Аристотелівських проблем». Якщо в «Проблемах» мова йде про тіло, то в «Трактаті...» – про душу. Тут також є передмова автора, де, зокрема, говориться, що «наука і розмова про душу – найблагородніше творіння – не лише прекрасні і високі, але й дуже потрібні для нашого знання і спасіння. Через незнання природи душі, її властивостей і здатності між людьми поширилось багато хибних думок» [6]. Загалом дотримуючись поглядів Аристотеля, К.Сакович розрізняв три роди (властивості) душі – вегетативну, чуттєву й розумну. Проте, на відміну від нього, вважав, що людина має не три, а одну душу, в якій те, що в Аристотеля іменується родами душі, є її властивостями.

Таке розуміння цілісності душі знову наближає К. Саковича до холистичного мислення, в якому ключовим є орієнтація на контекст, беручи до уваги взаємостосунки між об'єктом і середовищем, прагнення пояснити події на основі цих взаємостосунків. Для аналітичного ж мислення характерне відокремлення об'єкту від контексту, фокусування уваги на властивостях об'єкта [4, с. 58].

Подібна тенденція простежується і в тому, як Сакович ділить мислення (розум) на види: інтелект активний, пасивний, спекулятивний, практичний, терплячий. Так, «діючий розум називається активним тому, що він витворює і чинить розумні подібності. Він же називається пасивним, тому що сприймає ці зображені подібності і ні в чому іншому, а в собі. Звідси не можна відокремити активний інтелект від пасивного реально й по сутності, а лиш у мисленні» [6, с.473]. Ймовірно, така класифікація впливає із розуміння функцій мислення (розуму, інтелекту), його початкової мети та кінцевого результату. Знову ж таки, хоч К. Сакович і логічно оперує, однак, демонструє знання, одержані швидше із досвіду, ніж з абстрактного аналізу.

К. Сакович цінував освіченість вище, ніж побожність. Так, у «Трактаті про душу» зустрічаємо такі міркування: «...ласкавий читачу, візьми до уваги, що одне бути святим, а інше – мудрим. Наприклад, у Скитському чи Межигірському монастирі може бути чернець побожного життя, але мало вчений. Може бути там й інший чернець, меншої побожності, а більшої науки. Запитаємо у них про нашу справу. Відповідь дадуть обидва, той, побожний, відповідно до своєї думки, а цей, менш побожний і, мабуть, молодший, відповідно до більш досконалої науки. Запитані дадуть різні відповіді про одну й ту саму справу, хоча б і про нашу. Тоді тому, побожному, можемо сказати, що припускаємо твою думку як благочестивої людини, але більше погоджуємося з думкою другого, вченого» [6]. Отже, в цьому творі, як і в попередньому, Сакович демонструє існування іншої точки зору, що є ознакою діалектичного мислення.

Подібна тенденція простежується і в трактуванні розумної душі. Так, К. Сакович пише: «Щоб усе це легше зрозуміти, я замислив викласти доведення обох сторін, адже й ті, хто дотримується протилежних поглядів, мають свої підстави й аргументи, ґрунтуючись на яких..., вони залишаються при своїй думці» [6, с.457]. Як зазначає В. Роменець, «у кожній психологічній проблемі Сакович бачить зв'язок абсолютного і відносного, всезагального і окремого, бачить їхню чітку діалектику» [7, с. 360].

Як уже зазначалося, східне суспільство замість логіки віддає перевагу діалектиці, яка передбачає згоду, іноді навіть прийняття очевидних протилежностей. Наприклад, китайська інтелектуальна традиція не наполягає на несумісності переконань А і не-А і допускає їх одночасне існування (принцип Ін-Янь). Саме це переконання лежить в основі східного мислення, спрямованого на те, щоб знайти «золоту середину» («серединний шлях») між крайнощами, оскільки обидва судження можуть містити деяку істину [4, с.60].

Слід відзначити, що у «Трактаті про душу» простежується більше ознак логічного мислення, ніж у попередньому творі К. Саковича. Так, у цьому контексті цікавими є його пояснення процесу мислення: «Це чуття перебуває посеред голови. Воно приймає подібності, що походять не від зовнішніх відчуттів, а формуються самими відчуттями. І яким би способом це не відбувалось. Ми повинні знати, що сила, яка мислить, слідує за діями фантазії. Враховує подібності, сприйняті відчуттями і затримані фантазією. Наприклад, коли хтось бачить іншу людину, яка скося на нього дивиться і погрожує, то образ такої людини приходить разом з подібністю від зовнішніх відчуттів до загального чуття, потім до фантазії; і коли він уже втриманий, негайно виступає розмірковуючи сила і, розглядаючи, звертає увагу

на вигляд цієї розгніваної людини, на всі її жести, мову. Міркуючи, вона вибирає неприязнь із вигляду, мовби стверджуючи, що ця людина на мене косо дивилася і гнівно мені відповідала, є моїм недругом. І, навпаки, з приємного виразу домислює і обирає дружлюбність. Називається це чуття ... у людини мислительною силою, яка у тварин спричиняє ті ж дії, що й у людини, тільки без дискурсу... Людина ж, яка володіє дискурсом, здійснює це через пояснювальний силогізм, розмірковуючи так: це – мій приятель і це є Петро, отже, Петро – мій приятель» [6, с.455].

Отже, проведений змістовий аналіз творів К. Саковича дає підстави для висновку, що К. Саковичу більше властива холістична система мислення, хоч він і досить вдало демонструє аристотелівський (логічний) спосіб пізнання.

Наступним етапом нашого дослідження було здійснення контент-аналізу вище зазначених творів Касіяна Саковича для ілюстрації його когнітивних орієнтацій та характеристик мислення. Для його проведення на основі аналізу основних теоретичних положень сучасної психології мислення були виділені такі смислові конструкти (поняття), що відповідають одному та іншому типу мислення (за Р. Нисбеттом). Так, для категорії «Холістичність (системність) мислення» відповідали слова: взаємодія, мудрість, досвід, минуле, звичаї, гармонія, обов'язок, цілісність. Для категорії «Аналітичність мислення» – наука, знання, логіка, розум, правила, закони, суперечка, полеміка, аналіз, контроль, причини. Ці смислові конструкти (поняття) піддавалися експертній оцінці фахівцями в галузі психології, яка підтвердила достатню аргументованість цього вибору. Далі було підраховано загальну кількість повторюваності кожного конкретного поняття. Твори оброблялися нами повністю.

Емпіричний розподіл частот появи слів і виразів, що стосуються кожного типу мислення, подано на рис. 1, 2.

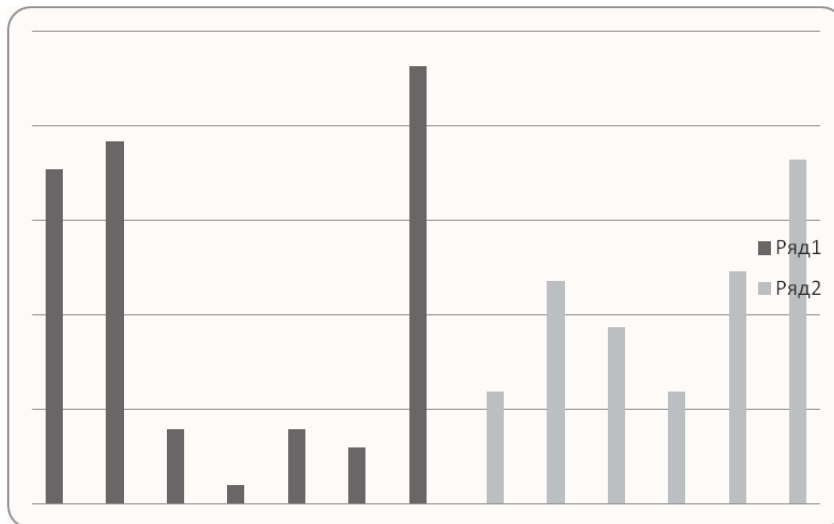

Рис. 1. Емпіричний розподіл частоти повторюваності вибраних смислових конструктів у творі К. Саковича «Аристотелівські проблеми»

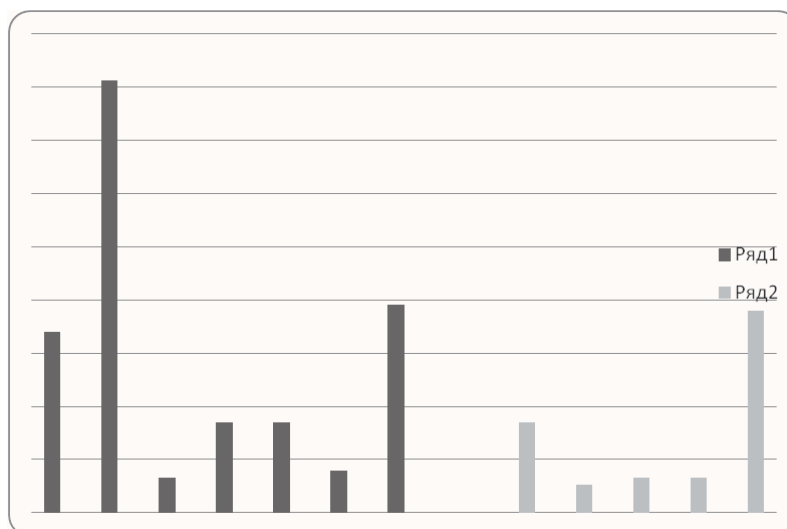

Рис. 2. Емпіричний розподіл частоти повторюваності вибраних смислових конструктів у творі К. Саковича «Трактат про душу»

На рисунку 1, як бачимо, немає значних розходжень у показниках типів мислення, хоч на рисунку 2 помітні значні розходження у показниках «аргументи, логіка» (що властиво аналітичному типові мислення) та «звичай», «гармонія», «обов'язок» (що характерно холистичному типові мислення). Ми бачимо деяку динаміку у когнітивних орієнтаціях Саковича, що можна пояснити поступовим наростанням західного (ренесансного) впливу на його погляди, а відтак і способи міркування.

Таблиця 1
Узагальнені середні значення за типами мислення у творах К. Саковича

	Аналітичний тип мислення	Холістичний тип мислення
«Аристотелівські проблеми»	0,1027	0,1059
«Трактат про душу»	0,1449	0,0611
Разом	0,1238	0,0835

Одержані дані дають підстави для висновку, що соціальна організація життя впливає на когнітивні процеси двома шляхами: через фіксацію уваги людей на різних частинах навколишнього середовища, а також через забезпечення кращого прийняття і засвоєння певних моделей пізнання. Однак теза Р. Нисбетта про те, що когнітивні орієнтації формуються тисячоліттями і є стійкими впродовж тривалого часу, потребує подальшої верифікації.

Крім того, наше дослідження когнітивних орієнтацій українського народу XVII століття, та К. Саковича зокрема, не є вичерпним, оскільки проаналізовано, хоч і найбільш значні, але не всі твори мислителя, зокрема поза увагою лишилися твори, написані польською мовою, що стане перспективою дослідження. По-друге, на нашу думку, дослідження, проведені в межах окремо взятої культури, є обмеженими. Цілісне уявлення та розуміння психічних явищ у цьому випадку, процесу мислення, можуть забезпечити лише кроскультурні дослідження, і тоді правдивою стане думка Р. Нисбетта про те, що «психологічну теорію можна будувати з опорою на результати історичних досліджень» [4, с. 60].

Література:

1. Асмолов А.Г. XXI століття: психологія в століття психології / А.Г. Асмолов // Вопросы психологии. – М., 1999. – № 1. – С. 3-12.
2. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Георгій Володимирович Касьянов: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
3. Кралюк П. Історія української філософії [Електронний ресурс] / П. М. Кралюк: Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/50/1/lekcii.pdf>
4. Нисбетт Р., Пенг К., Чой И., Норензаян А. Культура и системы мышления: сравнение холистического и аналитического познания / Р. Нисбетт, К. Пенг, И. Чой, А. Норензаян // Психологический журнал. 2011, том 32, № 1. – С. 55-86.
5. Сакович К. Аристотелівські проблеми або питання про природу людини з додатком передмов весільних і похоронних обрядів / Касіян Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII століття): Тексти і дослідження / АН УРСР. Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук, редкол.: В. І. Шинкарук та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – 568 с. – С. 337-443.
6. Сакович К. Трактат про душу / Касіян Сакович // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII століття): Тексти і дослідження / АН УРСР. Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук, редкол.: В. І. Шинкарук та ін. – К.: Наук. думка, 1988. – 568 с. – С. 443 – 513.
7. Роменець В.А. Історія психології: XVII століття. Епоха просвітництва / В.А. Роменець. – К.: Либідь, 2006. – 1000 с.
8. Resnick L. B. Situated rationalism: Biological and social preparation for learning. In L.A. Hirschfeld, S.A. Gelman (Eds.). Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – С. 476-477.